

PISMO

1.

Bilo je to u ono fino vrijeme kada su nam glasovi dragih osoba stizali u bijelim, zgužvanim kovertama s namjerom da još dugo, u nekoj vitrini, natkasni ili tajnom sefu, čuvaju spomen na datume i događaje o kojima govore. Vijesti koje su nam dolazile na takav način uvijek su, po nekom pravilu, bile dobre baš kao što su bili dobri oni koji su nam pisali i kao što je već dobra i utješna spoznaja da negdje u svijetu postoji neko s kim možeš podijeliti vlastitu sreću. I kako takve vijesti nikada nisu stare, tako ni pisma koja su ih nosila nikada nisu kasnila, uvijek se na vrijeme znalo ko se to tamo, u tim daljinama, ženi a ko udaje, čija je žena zanjela a čija je već rodila, ko se uskoro vraća a ko je kupio novi stan.

Istina, u to *fino* vrijeme nismo bili pretplaćeni samo na dobre vijesti, bilo je i loših, naravno, možda čak i više nego danas, ali se o njihovoj težini sudilo na drugi način i u nekom drugom kontekstu. Dolazile su nam, uglavnom, u telegramima, saopštene hladno i bez mnogo pojedinosti, i uvijek s onim glupim i iritirajućim *stop* između svake rečenice. Ili bi, ko zna kako i na koji način, za njih odjednom doznao čitav komšiluk pa bi tek na kraju, kad se više ne bi imao ko nad njima iščuđavati, najzad dospjele i do onih kojih se izravno tiču.

Upravo jedne od tih godina, negdje početkom sedamdesetih, Hanka Avdagić primila je pismo od svoga muža, Karima, nepuna tri mjeseca nakon što se prijavio u Sovjetski Savez na privremeni rad. Pisao joj je da se nalazi u gradu Soči, na obali Crnoga mora, da je dobro i da se ne brine za njegove proširene vene. Nije to Fatnica pa da po *Heparin* moraš ići u Bileću, veliki je to grad i apoteka je toliko da bi se čovjek od dragosti razbolio. Uostalom, proširenje vena i nije neka bolest, nema zidara koji je ne boluje, i pitanje je da li bi svit neboderi što ih zida braći Sovjetima bili tako savršeno ravnii i pravi da su mu, kojim slučajem, noge samo malo mlađe i zdravije.

Još je Karim Avdagić, u tom svom pismu, spomenuo kako će od silnih rubalja koje zradi napraviti kuću s poslovnim prostorom i velikim, betonskim lođama kakvih nema na cijelom Divinu. Znala je Hanka da ta kuća nikada neće biti sagrađena, da je Karim od onih koji cijeli život idu od kafane do kafane i zidaju kuće u koje se nikada neće useliti, ali taj je put željela vjerovati da će biti drukčije. Možda zbog toga, što su tako napisane, te lijepe riječi bile lišene onog govorničkog žara svojstvenog ljudima koji cijelog života jednu te istu laž pokušavaju pretvoriti u istinu. Takva laž je lijepa samo kada se izgovori prvi put, a njoj je zazvučala upravo tako: kao da je nikada ranije nije čula. Možda je zato u tim riječima prepoznala nekog drugog Karima, onog koga je srela jednom davno, na proslavi Dana oslobođenja Bileće, pred Domom kulture, kad ju je, krećući se u raspjевanoj masi, sasvim slučajno dodirnuo, a ona se od tog dodira stresla i posrnula. Znala je već tada da će biti njegova, da će pristati na sve što od nje bude tražio, pa i na to da napusti grad, odseli se s njim na Fatničko Polje i tamo mu rodi sina.

O tom je davnom mladiću mislila Hanka svaki put kad bi pročitala to pismo i svaki bi joj put ta kuća s poslovnim prostorom i betonskim lođama izgledala veća i stvarnija. Dugo je čekala da joj se Karim ponovo javi, pa da od prvih rubalja koje joj pošalje odmah plati njegovom bratu Veliji i Faiku, njegovom sinu, da joj iskrče šumu dole uz Vrutak, na najljepšem komadu zemlje koji su imali. Htjela je da je u novoj kući budi klokot vode i da svakom ko zastane kraj izvora zaigra srce od umijeća Karimovih ruku.

Ali prolazili su dani i mjeseci, prošla je i godina, na Fatnicu više nije stiglo nijedno pismo iz Sovjetskog Saveza, a ako i jeste, onda na njemu sigurno nije bila adresa Hanke Avdagić. Možda nema vremena da piše, možda ne želi priznati da slabo zarađuje ili se, ipak, razbolio, a i taj vražji Soči, nije to Bileća pa da ti pismo stigne za dva dana, uostalom, ko zna kako ovi današnji poštari rade svoje posao, kao da je njih briga za one koji ih željno iščekuju – svaki je dan donosio novo objašnjenje, a sretan ishod cijele priče bivao je sve neizvjesniji. I tako, Avdagića njive ubrzo zarastoše u ledinu, glad potisnu dječiju znatiželju o očevom izbivanju, a Hanka, kad se već umorila od tješenja same sebe, tiho, da je niko ne čuje, pode prokljinjati dan kad su partizani oslobođili Bileću.

2.

I kako nema nevolje koja može ostati skrivena, tako se i za Hankinu ubrzo saznalo. Komšije je počeše sućutno gledati i iskazivati joj pažnju bez nekog posebnog razloga. Govorili su joj da će se Karim ubrzo vratiti, mada je po njihovom glasu znala da ne vjeruju u to. Istina, ni ona više nije vjerovala, ali ju je boljelo to što je na svakom koraku sretala svoj usud. Najradije bi se, do nekakvog selameta, odselila s tog prokletog mjesta, ali niti je imala gdje otići, niti je znala kako bi tada izgledao njen život, i njoj i onima koji ostaju.

A onda se jedne večeri na njenim vratima pojavio Velija. Hanka je, začuđena, pustila djevera unutra i poslala sina na spavanje, a on je sjeo na divan i prstima počeo prebirati tespih. Njemu i Karimu zajednička bješe samo loza od koje su potekli, mada je selom kružila priča da su i tu nejednaki, jer je Veliju, navodno, pravio neki Savo, bilečki kovač, a Karima Ramiz, onaj koji je obojici dao prezime. Iako ga nikada niko nije čuo da o tome govori, za Veliju se oduvijek znalo da je protiv Tita i partije, pa mu je narodna vlast oduzela sve imanje i osudila ga da preživljava kopajući ljudima čatrnce i septičke jame.

U tuđe kuće i kafane Velija Avdagić nije zalazio, a pričao je samo kad se šutnjom ne bi umio sporazumjeti s drugima. Uglavnom je sjedio kući i prstima prebirao stari tespih, kao da će jednom, kad pređe tačno određen broj krugova, sve na ovom svijetu biti drukčije, ili će, ako propusti samo jedan, zauvijek ostati isto.

I te je večeri Velija otpočeo razgovor šutnjom od koje se Hanki dizala kosa na glavi. Kada je već pomislila da tome nema kraja i da će šutjeti do ujutro, izvadio je iz džepa duhan, zamotao cigaru i, pripalivši je, ravnodušno rekao:

– Neće ti se, bona, onaj hajvan nikad vratit. Nije on otioš da radi već da pobegne otebe i ođeće. Da je stio radit, mogo je i ođe. Niko mu nije branio.

Hanka je u polutami lojanice nervozno posmatrala putanju užarenog vrha Velijine cigarete, od usta do pepeljare i natrag. Nije se usuđivala pogledati ga u oči, jer se bojala onog što bi mogla vidjeti u njima.

– Nije on otioš što je stio. Poslalo ga. Taki je poso koi radi. A i vratiće se. Đe mu ima ljestve?

Velija nije ničim pokazao da je čuo Hankine riječi. Opet je očutao nekoliko minuta, čulo se kako među njegovim prstima dogorijeva cigara i kako negdje van domaća njenih očiju pucketaju zrnca starog tespiha. Potom je vrh cigarete pritisnuo o dno pepeljare, žar se rasuo u hiljade malih iskri, a Hanka je melanholično pomislila kako se miris duhana u kući nije osjetio još od Karimovog odlaska.

Nije joj se sviđao način na koji je Velija govorio o njemu, nije joj se uopće sviđalo to što ga vidi u svojoj kući, jest joj on djever i jesu im avlje odijeljene zidom, ali otkako je na Divine došla prag joj je triput prešao, i to svaki put kad mu je nešto trebalo. I sad mu nešto treba, garant, i to nešto ima veze s njenim mužem, jer ne bi ga on radi njenog dobra u usta uzimao. I baš kad je htjela da mu oteža stvar, da otjera priču što dalje od svoje nesreće i kaže možda nešto prosto i glupo, poput „kiša će“ ili „kako poso“, Velija se značajno nadnese nad sto i poče govoriti odvražno mašući tespihom kao da maše materijalnim dokazom koji potvrđuje svaku njegovu riječ:

– Nego, da ja ne duljim puno... To što si brez pameti i što misliš da će se ona budaletina vratit, to je tvoja stvar. Ali dotad moraš mislit na dijete. Treba ti para da ga nahraniš i obučeš, a nemaš jih. Elem, niko nema sve. Zato Bog i jes dao ljudima da trguju. Ja, vidiš, para imam, istina, jok koliko bi stio, al meni i mom Fajki dovoljno. Al zato nemam ono što svaki drugi čoječ na Fatnici ima...

– Odma da znaš, đevere, zemlju niti mogu niti smijem prodavat bez onoga čija je. Džaba ti svi dinari koje imaš. Ne ljuti se, ali da znaš da je tako.

– Šta će meni bona zemlja? Da mi je država ope jamije? Neću ja zemlju Hanko, dosta je meni ono malo moje bašće. Ako Fajko hoće nek kupuje. Eto ga tamo. Nego, otkako mi je hanuma umrla žensku se nisam približio. Pa sam mislio: ja tebi pare, a ti mene pusti da te malo omilujem... Jel pošteno?

Hanka ga slušala i domišljala se jesu li mu sve daske na broju. Kako zao i lud čovjek mora biti pa da, pored živa brata, rođenu nevjesta na blud navodi.

– Ne ljuti se. Ti moje pare moreš potrošit a ja tvoje tijelo ne mogu. Koliko god uzmem, opeće ostat dovoljno onom kojeg čekaš. Ako se vrati. A neće. Bog zna. Evo, dajem ti deset hiljada dinara. S tim parama moreš godinu dana življet. I godinu i po, ako razvučeš...

Velija je izvadio novac iz džepa i stavio ga na sto, pa ga onda pažljivo gurnuo pred Hanku. Hanka je opazila kako na zelenkasto površini masnog papira titra nemirna sjenka lojance, a potom je neki čudni nemir natjera da ustane i zagleda se kroz prozor. Učini joj se da uz basamake pohitaše dječiji koraci i sve što je željela u tom trenutku jeste da se dogodi nešto, bilo šta, samo da jednom za svagda prestane to jednolično zvečkanje Velijinog tespiha.

3.

Šta se dogodilo dalje za ovu priču možda nije ni važno. Važno je znati da se Hanka i Velija više nikada nisu pogledali u oči. Ni nasamo, ni pred drugima. Svako je živio sa svoje strane zida i iz svojih razloga čuvao dio tajne koji mu pripada. Sve do tog proljeća kada je Veliju ubila sopstvena mina dok je Milanu Manjuri kopao septičku. Je li to bila kazna za onu noć ili je samo loše procijenio proporciju između razdaljine na kojoj se nalazio i količi-

ne postavljenog trotila Hanka nije znala, ali je od toga dana sve češće zavirivala u svoju tajnu kao da želi ustanoviti postoje li razlozi za krivicu koju osjeća ili je ljudska duša podešena tako da se čovjek, bez obzira na svoju nevinost, uvijek osjeća pomalo krivim.

Ubrzo je došlo ljeto, iza ljeta opet je stigla jesen, a sa prvim zimskim danima vratio se i Karim Avdagić. Čim je kročio u selo, svi su rekli da to više nije onaj isti čovjek. Umršao i ublijedio, prestao zalaziti u kafane i veseliti se, sav se nekako skupio i uvukao u sebe kao košulja poslije pranja. S njim je, ruku pod ruku, došlo i hiljadu raznih priča, gdje je bio i šta je radio, zašto se nije vratio ranije i što se vratio baš sada, s kim je sve drugovao i kako je, usput, izgubio sebe. Bilo je i onih koji su ga o tom izravno pitali, ali Karim Avdagić je uglavnom šutio. Ostalo je upamćeno da je Milanu Manjuri jednom, dok su na bilećkom kolodvoru čekali prijevoz za Fatnicu, kratko i jasno odsjekao kako je čovjeku najljepše tamo gdje je rođen, sve ostalo je iluzija.

Kuću je zidao dugo i preko volje, kao da otplaćuje neki stari, zaboravljeni kredit, a kad ju je najzad završio, ženi i sinu je svečano objavio da je njegova misija na ovom svijetu završena i da ga uopće nije briga ko će u njoj živjeti. Nije bio siguran želi li im na taj način reći da ga se njihovi životi više ne tiču, ili da postoji trenutak kada čovjeku više ništa ne bude važno osim nade da će smrt biti brza i laka.

Hanka je ubrzo postala boležljiva i sjetna, za sitnicu bi pustila suzu, a bilo je dana kada mu se činilo da u njoj stanuje neka daleka, nedokučiva tuga. Tada bi ga nježno, kako samo žene umiju, molila da je više ni dana ne ostavlja samu. Ne trebaju joj ni novci ni kule, njoj treba ljubav i pažnja, sve će drugo u životu doći, a i ako ne dođe uvijek imaju jedno drugo i uvijek se, po svakoj kiši i alametu, jedno za drugo mogu zakloniti.

Dugo se pravio da uopće ne primjećuje te njene povremene izlive ljubavi. Kao i uvijek, smatrao je kako iza svega stoji njena težnja da ga posjeduje. I one noći kad se posljednji put razboljela, bio je siguran da se pretvara kako bi privukla njegovu pažnju. Sutra ju je, onako reda radi, više da ispoštuje neku nepisanu bračnu proceduru nego iz brige za nje-no zdravlje, odveo u bilećku ambulantu gdje mu je doktor, visok i stamen Šumadinac, Rajko, hladno i bez imalo sučuti saopštio da Hanka neće dočekati Novu godinu. Ako je i dočeka, bit će joj to, definitivno, posljednja Nova godina u životu.

Doktorove riječi su ga iznenadile. Sve do tog trenutka vjerovao je da će on otići prvi. Na kraju krajeva, on je bio taj koji je cijelog života smrt nosio u venama, pa je nakratko povjerovao da ga to pred vlastitim očima rođena smrt napušta i izdaje. Istina je da нико не živi vječno, ali na šta će ličiti ta smrt koja će ga pronaći onemoćalog i samog, jedne nedjelige dok iz kreveta po ko zna koji put bude gledao isti komad neba zalijepljen za prozor ili možda kunjao uz vatru čitajući „Oslobodenje“, svejedno. Nije osjećao tugu, ni bol, osjećao je samo da je prevaren, iako zapravo nije znao ni ko ga je prevario ni zašto.

Hanka je izgurala ne samo Novu godinu već i čitavu zimu. Umrla je prvog dana proljeća, dok se po bilećkim poljima topio posljednji snijeg. Suh i tegoban kašalj, poput zvona, najavio je njenu smrt. Na kraju, od nje nije ostalo ništa osim kostiju na koje je smrt navukla svoj tanki ružičasti mantil.

Sahraniли su je u utorak. Na seoskom haremumu ne bješe puno svijeta, tek toliko da se ne kaže kako nije bilo nikoga. I oni koji su došli, činilo se, nisu došli da se pozdrave s Hankom, već da svojim mrkim pogledima optuze Karima za njenu smrt, iako ne bješe nikog ko bi

pravo umio objasniti njegovu krivicu. No njemu je ionako bilo svejedno. Stajao je pored otvorenog groba i gledao kako se toplo proljetno sunce zrcali na prljavo-bijelim zimskim krpama. U jednom trenutku pomislio je kako sve u ovom životu ide nekako ukrug. Jer, eto, već je proljeće, a uskoro će opet stići zima i ničega neće biti osim snijega.

4.

Već dugo vremena pokušavam uvjeriti sebe da postoje priče za koje je nemoguće ustanoviti gdje, kada i kako završavaju. Možda im je suđeno da ostanu neispričane, a možda za njih još uvijek nije smišljen odgovarajući kraj. Uvijek se pojavi nešto što priči da nastavak i to baš onda kada mislite da ste stavili i posljednju tačku. I tako u nedogled.

Kada sam se nakon sedam godina izbivanja vratio na Fatnicu, učinio sam to vjerujući da će na zgarištu jedne prošlosti pronaći bilo kakav dokaz o svom ranijem postojanju, očevu mistriju, majčine naočari, drvenu igračku, u najboljem slučaju možda neku davnu crno-bijelu fotografiju na kojoj se svi skupa smiješimo kao velika, sretna porodica. Ljudi idu za vremenom, svijet se mijenja i sve je teže uvjeriti i sebe i druge da vrijeme u kojem živimo nije jedino, nego je i ranije bilo nekih ljudi i nekih vremena. Nije u prirodi čovjeka da dugo i precizno pamti, već da brzo i selektivno zaboravlja.

Bio je april i lila je kiša. Zaustavio sam kola neposredno ispred ulaza u dvorište, a zatim sam odsjedio skoro pola sata čekajući da prestane. Čovjek koji jednom ostane bez doma, nikada i nigdje se ne žuri. On zna da je svaki trenutak života i previše dragocjen da bi ga potrošio žureći tamo gdje više nikada neće stići.

Pušio sam cigaretu za cigaretom i razmišljao o kiši. O tome kako ne pada, nego puketa. Kao da, negdje gore, anđeli peku kokice. Na radiju je svirala neka stara pjesma, a ja sam gledao kuću koje više nije bilo i sklapao oči pred gomilom kamenja koja je bila na njenom mjestu. Nisam osjećao ništa.

Ništa.

Iz sna me prenuo mobitel. Vesnin broj. Nisam imao živaca da se javim. Postoje trenuci kada teško pronalazim zajednički jezik s drugim ljudima. Pogotovo s onima koje volim. Ili je iskustvo rata i fizičkog gubitka zauvijek promijenilo moju definiciju ljubavi, ili se s ljudima u međuvremenu nešto dogodilo pa se danas teže podnose što se više vole.

Kiša je već bila prestala i ja sam izašao napolje. Miris mokre zemlje miješao se sa smradom mačje leštine i ljudskog izmeta. Pomislio sam kako su nekada svakom ko bi prošao pored naše kuće mirisale ruže i bosiljci iz sofe uz avlijski zid. Kad bi pirnuo vjetar, ruže bi se zarumenile, a bosiljci zazvonili. Sada u toj istoj sofi, mahovina plete vijenac pustoši.

Svuda po dvorištu bili su razbacani ostaci bivšeg života: slomljena daska kauča, zahrdali oklop veš-mašine, odlomljena ručka starog lonca, utikač s nekog produžnog kabla, između dva velika kamena virio je rub čebeta s etiketom „Ambasador“... Prepoznavao sam u tim krhotinama nekog davnog, izgubljenog sebe. Bio sam dječak koji još uvijek ne zna da stvarnost ponekad može biti užasnija od svake fikcije.

Skoro sat vremena stajao sam na tom zgarištu čekajući da ponovo počne padati kiša pa da se vratim odakle sam i došao. Ali nebo je, čini se, čekalo da sam shvatim kako je ono što tražim nemoguće naći. To što sam izgubio ostalo je zauvijek u jutru kada sam u koloni

izbjeglica, skupa s umirućim ocem, napustio svoju kuću i svoj život. Otad se pokušavam sjetiti ko sam.

Kada ti neko minira prošlost, ostatak života provedeš pokušavajući i sebi i drugima dokazati vlastiti identitet. Najmanje je važno ono što o tebi govore ime i prezime, matični broj, zdravstvena knjižica, izbjeglički karton ili diploma. Ljudi smo po onom što ostaje iza nas kao neoboriv dokaz da se iza krute faktografije krilo jedno određeno lice, boja očiju ili sudbina. Čovjek bez prošlosti živ je samo sada, u prezentu. A to je kao da i nije čovjek, nego stvar za jednokratnu upotrebu. Palidrvce. Ili možda kondom.

A onda sam, pod jednim kamenom, primijetio drveni sandučić i odmah se sjetio majke koja je u njemu čuvala sve ono što nikome u kući, osim valjda njoj, nije bilo važno. Jednom sam u toj kutiji pronašao djedov pokvaren sat. Mjerio je neko davno zastalo vrijeme o kojem nisam znao ništa. Zato mi se ta majčina navika oduvijek činila neobično glupom. Jer kome, zaboga, treba pokvaren sat?

Uz veliki napor, uspio sam nekako pomjeriti kamen i izvući sandučić. Bio je lagan, ili mi se možda nakon fizičkog napora takvim učinio. Dugo sam ga držao u rukama prelazeći prstima preko njegove rezbarije. U porama je bilo naslaga prašine koje sam samo djelomično uspio očistiti. Potom sam ga otvorio. Ne znam da li sam očekivao dedin sat, sveti gral ili nešto sasvim treće, ali sam se poprilično razočarao kada sam u njemu našao pismo. Ono koje je otac poslao majci iz Sočija, grada u kojem je našao nekog drugog sebe i kojeg se do smrti nije odrekao. U tom joj je pismu tako lijepo obećao da će sagraditi kuću kada se vrati, a ona povjerovala da će održati obećanje.